

УДК. 347.963

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРОКУРОРОМ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Годуєва К.І., к. ю. н.,
провідний науковий співробітник
відділу досліджень проблем ювенальної юстиції
Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України

Стаття присвячена аналізу обсягу повноважень прокурорів щодо захисту прав і свобод дітей у деяких зарубіжних країнах.

Ключові слова: прокурор, повноваження щодо захисту, прав і свобод дитини, прокурор у зарубіжних країнах.

Статья посвящена анализу объема полномочий прокуроров по защите прав и свобод детей в зарубежных странах.

Ключевые слова: прокурор, полномочия по защите, права и свободы ребенка, прокурор в зарубежных странах.

Hoduieva K.I. TO THE QUESTION ABOUT PLENARY POWERS OF PUBLIC PROSECUTOR ON PROTECTION OF RIGHTS AND FREEDOMS OF CHILDREN IN FOREIGN COUNTRIES

The article discusses analysis of volume of plenary powers of public prosecutors on protection of rights and freedoms of children in foreign countries.

Key words: public prosecutor, plenary powers on defence, rights and freedoms of child, public prosecutor in foreign countries.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах активної реформації органів прокуратури триває процес пошуку найбільш оптимальної моделі ефективного забезпечення прав і свобод людини, зокрема дитини.

Викладене свідчить про необхідність проведення детального аналізу обсягу повноважень прокурора при захисті прав і свобод дітей поза межами кримінального провадження у зарубіжних країнах. Для розв'язання поставленого завдання ми використовуємо основні методи порівняльного правознавства, що, як вказує Ю. Тихомиров, є теорією або науковою дисципліною в деяких галузях юридичної науки. Його мета – вивчати й зіставляти різні правові масиви та системи між собою і з нормами міжнародного права, виявляти подібності і розбіжності, визначати тенденції загальноприйнятого розвитку [1, с. 36].

Ступінь розробленості проблеми. «Порівняння» як ядро побудови всього аналізу, на думку філософа А. Савінова, у своєму загальному значенні «є дією, якою ми встановлюємо тотожність (схожість) і різницю у предметах та явищах дійсності, в їх (цих предметів і явищ) відображенні у нашому розумі. Порівняти – з одного боку означає відрізнити дещо як рівне собі від іншого, а також, з іншого, – знайти в іншому те ж саме, що нам відомо, або подібне з ним» [2, с. 162]. Порівняльному праву притаманне і особливе практичне значення, адже результати порівняльно-правових до-

сліджень є «матеріалом для законодавця», «інструментом для тлумачення законодавства», мають значення для юридичної освіти і уніфікації права [3, с. 2]. Як зазначає Н. Наулік: «Досить слушним є твердження науковців, що внаслідок свого становлення і розвитку порівняльне правознавство відіграє все активнішу роль у забезпеченні прав людини і громадянина» [4, с. 13].

Проводячи розмежування (класифікацію) прокуратур різних держав світу на основі місця та ролі прокуратури в механізмі держави (за інституційним та функціональним підходами) В. Кравчук зауважує, що у конституціях більшості країн закріплено принцип розподілу влади, проте не завжди визначається місце прокуратури в структурі державної влади, не в усіх державах прокуратура має інституційно-правове закріплення [5, с. 82].

Мета – дослідити різні правові системи між собою і з нормами міжнародного права, виявляючи подібності і розбіжності, визначати тенденції загальноприйнятого розвитку, місця та ролі прокуратури в механізмі держави.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до обсягу повноважень прокурора щодо захисту прав і свобод дитини всі країни можна умовно розділити на три групи.

До першої належать ті країни, в яких повноваження прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей обмежуються лише кримінальною сферою. Так, у Великобри-

танії прокуратура в загальному розумінні відсутня, а її функції розподілені між різними правовими інституціями. Створена у 1985 році у Великобританії Королівська прокурорська служба судового переслідування злочинів, очолювана Директором публічних переслідувань, є головним державним органом кримінального переслідування на території Англії і Уельсу. У Шотландії функціонує прокурорська служба, яка приймає рішення про передачу до суду справ, що розслідуються поліцією, та підтримує державне обвинувачення. Прокуратура Великобританії, яка належить до органів публічного переслідування, позбавлена наглядових повноважень [6, с. 133, 138].

В Італії відповідно до ст. 112 Конституції прокуратура також зобов'язана здійснювати лише кримінальне переслідування [7].

До цієї моделі також входять країни, в яких прокуратура виступає учасником судового процесу з тим, щоб захищати в ньому передусім державні та інші публічні інтереси. Держава гарантує малозабезпеченим безоплатну правову допомогу, здійснення якої покладено на адвокатів.

Прокуратура Австрії формально належить до органів виконавчої влади і розглядається як орган правозастосування [8, с. 317]. До її функцій належить: кримінальне переслідування, участь у розгляді цивільних справ (у сімейних спорах, про встановлення батьківства тощо) [6, с. 98]. Основною функцією прокуратури є охорона державних інтересів в адміністративній і кримінальній юстиції шляхом керування досудовим розслідуванням, складання обвинувального акта та підтримання державного обвинувачення [8, с. 8]. Обсяг повноважень прокурора у цивільному судочинстві незначний. Він бере участь у справах про встановлення батьківства, визнання шлюбу недійсним. Участь прокурора у цивільному судочинстві становить 1% від загального обсягу діяльності. Здебільшого в цивільному процесі інтереси громадянина і держави представляє не прокурор, а адвокат [9, с. 320].

Друга модель запроваджена в країнах, які знаходяться на перехідному етапі побудови громадянського суспільства, формування розвиненої економічної системи. Прокурор виступає учасником судочинства, забезпечуючи як інтереси держави, так і приватних осіб, нездатних самостійно захищати свої права та свободи від порушень суб'єктами владних повноважень (пенсіонерів, соціально незабезпечених, недієздатних, хворих, малолітніх тощо) (Таджикистан, Республіка Киргизстан, Угорщина, Республіка Молдова тощо).

У ст. 5 Конституційного Закону Республіки Таджикистан «Про органи про-

куратури Республіки Таджикистан» серед основних напрямів діяльності органів прокуратури названо нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, які визначені найвищою цінністю, всіма структурами і посадовими особами та захист прав і свобод людини і громадянина в судовому процесі [10].

У Цивільному процесуальному кодексі Республіки Таджикистан (далі – ЦПК Таджикистану), передбачено, що заява про захист прав, свобод та законних інтересів громадянина може бути подана прокурором тільки у випадку, коли громадянин в силу здоров'я, віку, недієздатності та з інших поважних причин не може сам звернутися до суду. В заяві прокурора обов'язково міститься обґрунтування неможливості пред'явлення позову особисто громадянином (ч. 1 ст. 47, ч. 5 ст. 134) [11].

У ст. 70, 73, 103, 142 Сімейного кодексу Республіки Таджикистан (далі – СК Таджикистану), прокурору надано право на звернення до суду з позовом про позбавлення і обмеження батьківських прав, про скасування усиновлення, визнання недійсною угоди про сплату аліментів. У цих випадках, а також у справах про усиновлення участь прокурора є обов'язковою [12].

Відповідно до ч. 3 ст. 47 ЦПК Таджикистану прокурор бере участь в процесі і надає свої висновки у справах про виселення з житла, поновлення на роботі, відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю, а також в інших випадках, передбачених ЦПК Таджикистану та іншими законами з метою виконання покладених на нього обов'язків.

Згідно з ч. 1 ст. 254 ЦПК Таджикистану прокурор у межах своєї компетенції має право звернутися до суду із заявою про оскарження рішень та дій (або бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, державних службовців.

Статтями 325, 365 ЦПК Таджикистану прокурору, який бере участь у справі, надано право внесення касаційного та наглядового протесту. Генеральний прокурор Республіки Таджикистан має також право втручатися із відповідного суду судовий акт, який не набув законної сили, з метою вирішення питання про внесення наглядового протесту.

У Законі Киргизької Республіки «Про прокуратуру Киргизької Республіки» від 17 липня 2009 року № 224 [13] передбачено, що прокуратура зокрема здійснює нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина урядом Киргизької Республіки, міністерствами, державними комітетами, службами, місцевими державними адміністраціями та іншими органами виконавчої

влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також органами управління і керівниками юридичних осіб, незалежно від форми власності, та нагляд за законністю адміністративного й виконавчого провадження.

Частиною 2 ст. 45 Цивільного процесуального кодексу Киргизької Республіки [14] передбачено, що заява про захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадянина може бути пред'явлена прокурором тільки на прохання заінтересованої особи, якщо вона сама у зв'язку із поважними причинами (за станом здоров'я, віку, недієздатності тощо) не може звернутися до суду.

Відповідно до норм Сімейного кодексу Киргизької Республіки прокурор звертається до суду з позовом про позбавлення і поновлення батьківських прав, про обмеження батьківських прав, про скасування усиновлення. У справах вказаної категорії участь прокурора є обов'язковою [15].

Цивільний процесуальний кодекс Киргизької Республіки не передбачає права прокурора, який вступив у процес, після його закінчення давати висновок по суті справи. Разом із тим прокурор уповноважений вносити апеляційне, касаційне подання, а також подання в порядку нагляду не тільки за провадженнями, порушеними за заявою прокурора або розглянутими з його участю.

Згідно зі ст. 29 Конституції Угорщини прокуратура забезпечує захист прав фізичних та юридичних осіб, що діють на законних підставах, і повинні послідовно переслідувати в судовому порядку будь-яку дію, яка порушує чи створює небезпеку конституційному порядку, безпеці й незалежності країни [16].

Відповідно до Закону Угорщини «Про прокуратуру» [17] прокуратура не наділена правом здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів («загального нагляду»), однак має досить широкі повноваження у судовому провадженні. Прокурор сприяє тому, щоб рішення судів відповідали законам. З цією метою прокурор, виходячи із важливих державних чи суспільних інтересів, якщо уповноважена особа з якоїсь причини нездатна захищати свої права, наділений правом: порушити цивільне позовне чи непозовне провадження, а також в інтересах законності вступити у вже розпочату справу на будь-якій стадії процесу. Однак порушувати провадження стосовно права, яке відповідно до закону здійснюється виключно певною особою, заборонено. Варто зазначити, що будь-які матеріали у цивільній чи кримінальній справі з метою перевірки законності провадження

та рішення, а також виконання цього рішення можуть бути витребувані прокурором.

Згідно з § 9 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) Угорщини прокурор, якщо цього вимагає захист важливих державних або громадських інтересів, а також якщо заінтересована особа за будь-якої причини не має змоги захистити свої інтереси, вправі пред'явити позов або вступити у справу на будь-якій стадії процесу, розпочатого за заявою інших осіб. Але прокурор не може пред'явити позов про право, яке може здійснювати тільки особа або орган, визначені в нормі права, зокрема: про розірвання шлюбу, визнання в певних випадках шлюбу недійсним тощо [18].

Особливість правового становища прокурора в цивільному процесі Угорщини полягає в тому, що до прокурора можна пред'явити позови: про скасування піклування (ч. 1 § 312 ЦПК), про поновлення батьківських прав (ч. 2 § 302 ЦПК), якщо суд постановив рішення про встановлення піклування чи про позбавлення батьківських прав за позовом прокурора [18].

Відповідно до ст. 124 Конституції Республіки Молдова прокуратура представляє спільні інтереси суспільства і захищає правопорядок, а також права і свободи громадян [19].

У ст. 5 Закону Республіки Молдова «Про прокуратуру» від 25 грудня 2008 року № 294 визначено, що до повноважень прокуратури, зокрема, належить участь згідно із законом у розгляді цивільних справ (у тому числі справ адміністративного судочинства) та справ про правопорушення, провадження щодо яких порушено прокуратурою; у законодавчо визначених випадках прокурор також звертається з позовами до суду. Прокурор відповідно до ст. 19 цього Закону має право звернутися до суду з метою визнання недійсним адміністративного акта нормативного або індивідуального характеру, яким порушені права і свободи громадянина [20].

Згідно зі ст. 71 Цивільного процесуального кодексу Республіки Молдова (далі – ЦПК Молдови) прокурор бере участь у розгляді цивільних справ у суді першої інстанції в якості учасника процесу, якщо відповідно до закону справа порушена ним. Позов щодо захисту прав, свобод та законних інтересів громадян може бути пред'явлений прокурором тільки за оформленим у письмовому вигляді проханням заінтересованої особи, якщо вона не може самостійно звернутися до суду у зв'язку зі станом здоров'я, похилого віку, недієздатності чи з інших обґрунтованих причин. Отже, для представлення інтересів неповнолітнього він або його законні представники мають

звернутися до прокурора із відповідним письмовим клопотанням. Аналіз ст. ст. 71 та 74 ЦПК Молдови дає підстави зробити висновок, що прокурор не бере участі у процесі для надання висновку у справі [21].

Сімейним кодексом Республіки Молдова прокурору надано право звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 68), визнання недійсною угоди про сплату аліментів (ст. 94) [22].

Таким чином, прокурори наділені досить широкими як наглядовими, так і представницькими повноваженнями при здійсненні захисту прав і свобод дітей, включаючи право на апеляційне та касаційне оскарження. У законодавстві більшості країн (Республіка Таджикистан, Республіка Киргизстан), що належать до цієї моделі, також закріплено категорії справ, в яких участь прокурора щодо захисту прав і свобод дітей є обов'язковою.

Третя модель функцій прокуратури в процесі виявляється в країнах, у яких й дотепер відсутній політичний плюралізм, функціонує авторитарна держава. Прокуратура здійснює суцільний нагляд за законністю, в тому числі за діяльністю органів правосуддя, уповноважується подавати позови й вступати в будь-який судовий процес, виходячи із суб'єктивної думки щодо необхідності захисту в ньому інтересів держави чи будь-якої особи (Туркменистан, Республіки Білорусь, Китайська Народна Республіка).

Прокуратури Туркменистан, Республіки Білорусь та Китайської Народної Республіки наділені надзвичайно широкими повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини, зокрема дитини, про що свідчить аналіз конституцій, сімейного та цивільного процесуального законодавств цих країн.

Згідно зі ст. 80 Сімейного кодексу Туркменистану дитина має право на захист своїх прав та законних інтересів. Такий захист здійснюється батьками або особами, які їх замінюють, а у випадках, передбачених законом – органом опіки і піклування, прокурором та судом [23].

Відповідно до положень Закону Туркменистану «Про прокуратуру Туркменистану» від 15 серпня 2009 року прокуратура здійснює нагляд за дотриманням прав і свобод громадян Туркменистану, іноземних громадян та осіб без громадянства, а також участь у розгляді справ у судах [24].

У разі виявлення порушень законності прокурор у межах своєї компетенції та в установленому законом порядку наділений правом внесення протесту, подання, припису, постанови, а також звернення до суду з позовною заявою.

Згідно з ч. 1 ст. 57 Закону Туркменистану «Про прокуратуру Туркменистану» про-

курор у межах своєї компетенції має право в інтересах підприємств, організацій, установ і громадян звертатися в суди Туркменистану з позовною заявою та брати участь у розгляді справи.

Крім того, у ст. 12 Закону Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження цивільного процесуального кодексу Туркменської РСР» визначено, що прокуратура, уповноважена наглядати за точним і однаковим виконанням законів Туркменистану в цивільному судочинстві в особі Генерального прокурора Туркменистану та підпорядкованих йому прокурорів. Надані повноваження прокурор реалізує незалежно від інших органів і посадових осіб, підкорюючись виключно закону і керуючись наказами Генерального прокурора Туркменистану [25].

Згідно зі ст. 107 Закону Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження цивільного процесуального кодексу Туркменської РСР» прокурор має право звернутися до суду з заявою про захист прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб чи вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо того вимагає охорона державних чи суспільних інтересів або прав та охоронюваних законом інтересів громадян; згідно зі ст. 189 цього Закону після судових дебатів прокурор дає висновок по суті справи в цілому.

Відповідно до Сімейного кодексу Республіки Туркменистан прокурор обов'язково бере участь у справах про позбавлення, поновлення чи обмеження батьківських прав (ст. ст. 94, 97, 98), про виховання дитини (ст. 101) та про визнання недійсним чи скасування усиновлення (ст. 123).

Значним обсягом повноважень щодо захисту прав дитини наділені прокурори в Республіці Білорусь.

Статтею 125 Конституції Республіки Білорусь на прокуратуру, серед інших напрямів нагляду, покладено здійснення нагляду за точним і однаковим застосування законів, декретів, указів та інших нормативних правових актів міністерствами та іншими, підвідомчими Раді Міністрів органами, місцевими представницькими й виконавчими органами, підприємствами, організаціями та установами, громадськими об'єднаннями, посадовими особами і громадянами, а також нагляду за відповідністю закону судових рішень у цивільних справах [26]. Аналогічні положення закріплені і в законі Республіки Білорусь «Про прокуратуру Республіки Білорусь» [27].

У ст. 23 Цивільного процесуального кодексу Республіки Білорусь (далі – ЦПК Білорусі) деталізовано, що Генеральний прокурор Республіки Білорусь і підпоряд-

ковані йому прокурори здійснюють нагляд за законністю та обґрунтованістю судових постанов у цивільних справах, а також за дотриманням законодавства при їх виконанні. Прокурори зобов'язані на всіх стадіях цивільного судочинства своєчасно вживати передбачених законом заходів щодо усунення будь-яких порушень закону, від кого вони б не виходили.

Статтею 81 ЦПК Білорусі прокурорам надано право звертатися до суду з заявою про захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян. Прокурор також наділений правом вступу у справу на будь-якій її стадії, якщо того потребують інтереси держави, а також із метою захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян.

Варто зазначити, що в законі відсутня вимога щодо необхідності прокурора надавати будь-які докази неспроможності громадянина самостійно представляти свої інтереси.

Відповідно до Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю [28] прокурор уповноважений звертатися до суду з позовом про: визнання недійсним шлюбу, укладеного з неповнолітньою особою, якщо шлюбний вік не був знижений в установленому порядку, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, який вступив у шлюб до досягнення шлюбного віку (ст. 47); захист батьківських прав (ст. 79); позбавлення батьківських прав (ст. 81); відібрання дитини і передачі її на піклування органу опіки і піклування без позбавлення батьківських прав (ст. 85); відсторонення винного з батьків від управління майном дитини чи про встановлення порядку такого управління (ст. 90); про визнання недійсною угоди про сплату аліментів, що порушує права і законні інтереси дітей (ст. 1034); про скасування усиновлення (ст. 139).

Згідно зі ст. 83 ЦПК Білорусі участь прокурора у цивільній справі є обов'язковою у: випадках, коли справу порушено за заявою прокурора, а також коли необхідність такої участі визнана судом; в інших випадках, передбачених законодавством.

У кодексі Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю також визначено справи, розгляд яких вимагає обов'язкової участі прокурора. Це справи про позбавлення батьківських прав (ст. 80), поновлення батьківських прав (ст. 84), про визнання недійсною угоди про сплату аліментів при відсутності у неповнолітнього у віці від 14 до 18 років законного представника (ст. 1034), про усиновлення (ст. 122), скасування усиновлення (ст. 137).

Відповідно до ст. 399 ЦПК Республіки Білорусь рішення суду, що не набуло чинності (крім рішення Верховного суду Республіки Білорусь), може бути оскаржено в

касаційному порядку прокурором чи його заступником незалежно від того, чи брали вони участь у цій справі. Помічники прокурорів, прокурори управлінь і відділів наділені правом внесення протестів на рішення тільки у тих справах, в розгляді яких вони брали участь.

Повноваження прокурора щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів та представництва інтересів громадян у суді тісно пов'язані між собою. Для вирішення питання про внесення протесту в порядку нагляду, за наявності передбачених у ст. 437 ЦПК Білорусі приводів, прокурору надано право витребувати із відповідного суду справу.

Отже, прокуратури, які належать до третьої моделі, мають найширші повноваження щодо захисту прав безпосередньо дитини. Діяльність прокурора у цих країнах щодо захисту прав дитини є багатогранною та полягає у: 1) здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів, що регламентують права дитини (при виявленні порушень законності прокурор вносить акти реагування та притягує винних до відповідальності); 2) зверненні до суду із позовом (заявою) про захист прав дитини та вступу у процес на будь-якій стадії розгляду (при представництві інтересів дитини, на відміну від прокуратури в Україні, прокурори позбавлені необхідності надавати докази неможливості нею самостійно чи її законними представниками здійснювати таку діяльність); 3) в обов'язковій участі у справах, визначених у законі, зокрема, про усиновлення та скасування усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, відібрання дитини та інше; 4) контролі за законністю рішень судів, що реалізується шляхом внесення апеляційної чи касаційної скарги, а також протесту на незаконне рішення.

Висновки. Отже, необхідно констатувати, що захист прав і свобод дітей є пріоритетним напрямком державної політики будь-якої демократичної країни. Водночас, роль органів прокуратури в його забезпеченні є неоднаковою, що зумовлюється різним історичним минулим та рівнем розвитку інституту адвокатури, омбудсмена. Виходячи із аналізу положень законодавчих актів зарубіжних країн, можна зробити висновок, що прокуратура в європейських країнах орієнтована на захист інтересів дітей, що вступили у конфлікт із законом, натомість органи прокуратури пострадянських країн наділені широкими повноваженнями саме поза кримінальною сферою, що забезпечується шляхом виконання функції загального нагляду та представництва інтересів дітей у суді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. – М., 1988. – 254 с.
2. Савинов А.В. Логические законы мышления: (о структуре и закономерностях логического процесса) / А.В. Савинов. – Л., 1958. – 234 с.
3. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М., 1995. – Т. 1 : Основы. – 496 с.
4. Наулік Н. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження : моногр. / Н. Наулік. – Тернопіль : Воля, 2009. – 178 с.
5. Кравчук В.М. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури України як органу державної влади : [моногр.] / В.М. Кравчук. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-Граф», 2013. – 272 с.
6. Мычко Н.И. Европейская система прокуратур / Н.И. Мычко, Н.А. Голова. – Донецк : Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2011. – 487 с.
7. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года / пер. с итал. Л.П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 423-450. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoi-respubliki>.
8. The Austrian judicial system. Institutions – Agencies – Services / Federal Ministry of Justice – Vienna, January, 2009. – 45 p. URL. [Electronic resource] – http://www.handelsrichter.ch/download/UEMC-AT-Justicial_System-2009.pdf.
9. Прокурорский надзор в Российской Федерации / [Г.В. Дашков, А.Х. Казарина, А.Б. Карлин и др.] ; рук. авт. кол. А.А. Чувилев. – М. : Юристъ, 2000. – 400 с.
10. Об органах прокуратуры Республики Таджикистан : Конституционный закон Республики Таджикистан от 15 июня 2005 года. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/constitutional-laws/>.
11. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 5 января 2008 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=21129.
12. Семейный кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/90339/104080/F1297490250/TJK90339%20Rus.pdf>.
13. О прокуратуре Кыргызской Республики : Закон Киргизької Республіки від 17 липня 2009 року. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=28591.
14. Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 29 декабря 1999 года № 146. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30286698.
15. Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 года № 201. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30286698.
16. The fundamental law of Hungary 25th of April 2011. – [Electronic resource] – URL : <http://www.kormany.hu/download/4/c3/30000/THE%20FUNDAMENTAL%20LAW%20OF%20HUNGARY.pdf>.
17. Law of People's Republic of Hungary V 1972 regarding the office of public prosecutor. [Electronic resource] – URL : <http://constitutions.ru/archives/5523>.
18. Civil Procedure Code of Hungary 1952nd Act III. – [Electronic resource] – URL: <http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjedoc.cgi?docid=95200003.TV>.
19. Конституция Республики Молдова : Конституция от 29.07.1994. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>.
20. Про прокуратуру : Закон Республіки Молдова від 25 грудня 2008 року № 294-XVI. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Mld_PR_2008.pdf.
21. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30 мая 2003 года № 225-XV. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.mtic.gov.md/img/ssc/law/act_lege/007%20CPC.rus.pdf.
22. Семейный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 26 октября 2000 года № 1316. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://lex.justice.md/ru/286119>.
23. Семейный кодекс Туркменистана : Закон Туркменской Социалистической Республики. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=779>.
24. О прокуратуре Туркменистана : Закон Туркменистана <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/84132/93350/F1353759309/TKM84132.pdf>.
25. Об утверждении гражданского процессуального кодекса Туркменской ССР : Закон Туркменской Социалистической Республики. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://legislationline.org/>.
26. Конституция Республики Беларусь : Конституция от 15 марта 1994 года. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.belarus.net/conendru.htm>.
27. О прокуратуре Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 8 мая 2007 года № 220-3. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10700220&p2={NRPA}>.
28. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье : Закон Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 278-3 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900278#lo_ad_text_none_1_